

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φασισμός και φιλελεύθερος καπιταλισμός στο έργο του Καρλ Πολάνυι

Μαρία Μαρκαντωνάτου

Η επιρροή του Καρλ Πολάνυι (1886-1964) σήμερα είναι αξιοσημείωτη, όσο και ετερογενής. Έχει υποστηριχθεί ότι «μετά τον Μισέλ Φουκώ, ο Πολάνυι είναι πιθανώς ο πιο δημοφιλής θεωρητικός στον χώρο των κοινωνικών επιστημών σήμερα»¹. Το περιοδικό *Foreign Policy* συμπεριέλαβε το έργο του *Ο μεγάλος μετασχηματισμός* (*The Great Transformation*, 1944) στα δέκα σημαντικότερα βιβλία για διεθνολόγους², ενώ μέχρι και οι οικονομικές αντιλήψεις του Πάπα Φραγκίσκου συγκρίνονται με αυτές του Πολάνυι³. Η πιο ουσιαστική συνεισφορά του Πολάνυι θεωρείται πάντως η κριτική του στην οικονομία και κοινωνία της αγοράς στον *Μεγάλο μετασχηματισμό*. Η κριτική αυτή αποτέλεσε αφετηρία για την κατανόηση και ανάλυση των

---

1. Bockman, Johanna, «Socialism and the Embedded Economy», στο *Theory and Society*, 45, 5, Οκτώβριος 2016, σελ. 386.

2. Βλ. Dale, Gareth, «In search of Karl Polanyi's International Relations theory», στο *Review of International Studies* 42, 2016, σελ. 401.

3. Horn, Heather, «Pope Francis's Theory of Economics: A case for the pontiff's debt not to Karl Marx but to Karl Polanyi», στο *The Atlantic*, November 2013, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2013/11/pope-franciss-theory-of-economics/281865/>.

νεοφιλελεύθερων πολιτικών από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, της απορρύθμισης του κράτους πρόνοιας και της χρηματοπιστικοποιημένης μορφής της παγκοσμιοποίησης καθώς και των αντίρροπων τάσεων, των κοινωνικών κινήματων και αντιστάσεων στον νεοφιλελευθερισμό που γεννήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες σε σειρά χωρών ανά τον κόσμο. Το εύρος των θεμάτων που τις τελευταίες δεκαετίες εξετάζονται με αναφορά στον Πολάνυι και η ανάπτυξη μιας πυκνής πολανυϊκής βιβλιογραφίας έχουν εντείνει το ενδιαφέρον και για τα υπόλοιπα κείμενά του, και έχουν γίνει εκδόσεις όπως αυτή των πρώιμων κειμένων που έγραψε στα ουγγρικά⁴ και άλλων θεωρητικών και δημοσιογραφικών κειμένων του πριν και μετά τον *Μεγάλο μετασχηματισμό*⁵.

Ωστόσο, ενώ το όνομά του έχει συνδεθεί με την κριτική στον οικονομικό φιλελευθερισμό, ως θεωρητικός του φασισμού ο Πολάνυι δεν έχει ερευνηθεί εξίσου, με τα σχετικά κείμενά του να παραμένουν σε μεγάλο βαθμό άγνωστα ή και αδημοσίευτα. Ο παρών τόμος επιχειρεί να καλύψει αυτό το κενό. Αποτελεί συλλογή κειμένων του Πολάνυι που είτε έχουν άμεσα ως θέμα τον φασισμό είτε αναφέρονται έμμεσα στις αιτίες και συνέπειες της ανάδυσής του. Τόσο στον *Μεγάλο μετασχηματισμό* όσο και σε πολλά άλλα από τα αδημοσίευτα γραπτά του ο Πολάνυι αναφέρεται στον φασισμό, στον ναζισμό ή στον κορπορατισμό, αλλά στα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ οι σχετικές του θέσεις είναι πιο ευκρινείς και αναλυτικές. Τα περισσότερα δεν είχαν δημοσιευθεί όσο ο Πολάνυι ήταν εν ζωή. Άλλα είχαν δημοσιευθεί σε περιοδικά και κάποια αποτελούν κείμενα διαλέξεων

4. Dale, Gareth (επιμ.), *Karl Polanyi: Hungarian Writings*, μτφ.: Adam Fabry, University Press, Manchester 2016.

5. Thomasberger, Claus, Cangiani, Michele (επιμ.), *Karl Polanyi: Economy and Society: Selected Writings*, Polity Press, Cambridge 2018· Resta, Giorgio, Catanzariti, Mariavittoria (επιμ.), *Karl Polanyi: For a New West, Essays 1919-1958*, Polity Press, Malden 2014.

και μαθημάτων, προσχέδια άρθρων και προσωπικές του σημειώσεις. Ορισμένα από τα επιχειρήματα που διατυπώνονται στα κείμενα εδώ ενσωματώνονται λιγότερο ή περισσότερο τροποποιημένα στον *Μεγάλο μετασχηματισμό*, όπου όμως δεν εμφανίζονται πολλές άλλες θεωρητικές επεξεργασίες και θέσεις του.

Παρότι δεν βρίσκεται θεματικά στο επίκεντρο του *Μεγάλου μετασχηματισμού*, ο φασισμός αποτελεί κρίσιμο ζήτημα για τον Πολάνυι, ήδη από τη δεκαετία του 1920 και εντατικά τη δεκαετία του 1930. Χαρακτηριστικό είναι ότι το βιβλίο που σχεδίαζε να γράψει στα μέσα της δεκαετίας του 1930 είχε τίτλο *Ο φασιστικός μετασχηματισμός*⁶. Το βιβλίο δεν γράφτηκε μεν ποτέ, αλλά το διασωθέν εκτεταμένο προσχέδιό του (με τίτλους κεφαλαίων όπως «Ο ρόλος της ταξικής πάλης» ή το «Κορπορατικό κράτος» και με λεπτομερείς αναλύσεις των εξελίξεων σε Αυστρία και Γερμανία) δείχνει ότι είναι εκείνη την περίοδο που στρέφει το ενδιαφέρον του στον φασισμό, παρότι κάποια πρώτα κείμενά του είχαν εμφανιστεί στα συγγρικά μια δεκαετία νωρίτερα, όπως το γραμμένο σε έντονα ειρωνικό ύφος για ορισμένες αναταραχές στη Γερμανία «Υπερασπιστές της φυλής στο Βερολίνο». Αν και δεν ολοκληρώθηκε, ο *Φασιστικός μετασχηματισμός* επιβιώνει, διατρέχει και λανθάνει στον *Μεγάλο μετασχηματισμό*, με την έννοια ότι το ζήτημα του φασισμού παραμένει εκεί κεντρικό, αποτελεί υπόβαθρο της ερωτηματοθεσίας του και, ακόμα κι όταν λείπει η ευθεία αναφορά, συγκροτεί μέρος του συνολικού εγχειρήματος του Πολάνυι: την κριτική της φιλελεύθερης οικονομίας και της κοινωνίας της αγοράς υπέρ του δημοκρατικού σοσιαλισμού.

Τα σεισμικά γεγονότα της περιόδου που έγραφε καθόρισαν το έργο και τη ζωή του, την οποία έζησε στην Ουγγαρία, την Αυστρία, την Αγγλία, την Αμερική και τον Καναδά, μέσα σε

---

6. Polanyi, Karl, *The Fascist Transformation: Synopsis of a Book, 1934-1935*, Karl Polanyi Institute of Political Economy, αρχειό 20-8.

πολύ διαφορετικές συγκυρίες, εξωθούμενος από αυτές. Δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, οι ρωσικές επαναστάσεις, η ανατροπή δημοκρατικών κυβερνήσεων είτε υπέρ των παλιών μοναρχιών του fin de siècle είτε υπέρ αυταρχικών κοινοβουλευτικών καθεστώτων, οι ραγδαίες οικονομικές αναταράξεις και οι νομιματικές καταρρεύσεις στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου, οι απέλπιδες προσπάθειες «οικονομικής εξισορρόπησης» (η σημερινή «δομική προσαρμογή»), ο φασισμός και το Ολοκαύτωμα, αλλά και ο μακαρθισμός και η ψυχροπολεμική πόλωση ήταν οι καταστάσεις που πλαισιώναν τη ζωή του Πολάνυι. Τον απασχολούσε «η κατάρρευση του πολιτισμού του 19ου αιώνα», όπως την ονομάζει στον *Μεγάλο μετασχηματισμό*, η άνοδος και η πτώση της φιλελεύθερης οικονομίας και οι δύο πολιτικές δυνάμεις που, στην ανάλυσή του, αναδύθηκαν ως απάντηση στην κρίση της, ο σοσιαλισμός και ο φασισμός. Προτού επισκοπηθεί η θεώρησή του για τον φασισμό συνοψίζονται παρακάτω ορισμένες από τις ιστορικοκοινωνικές συγκυρίες οι οποίες τη διαμόρφωσαν.

Από την «κόκκινη Βιέννη» στον φασισμό

Ο Πολάνυι γεννήθηκε στη Βιέννη τον Οκτώβριο του 1886 από εύπορους γονείς, τη Σεσίλ Βολ (Cecile Wohl), Ρωσίδα κόρη ραβίνου, και τον Ούγγρο επιχειρηματία σιδηροδρόμων Μιχάλι Πόλλατσεκ (Mihály Pollacsek), και πέρασε τα παιδικά και νεανικά του χρόνια στη Βουδαπέστη, όπου διδασκόταν φιλολογία και ξένες γλώσσες ιδιωτικά στο σπίτι. Σπούδασε νομικά και φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Βουδαπέστης, ολοκληρώνοντας τις διδακτορικές σπουδές του το 1909 στο Πανεπιστήμιο Κλουζ στη Ρουμανία. Είχε άλλα τέσσερα αδέρφια και ένας από τους αδελφούς του ήταν ο φιλόσοφος Μιχαέλ Πολάνυι (Michael Polanyi), με τον οποίο στις επόμενες δεκαετίες θα διαφωνούσαν στα γραπτά τους για θέματα όπως ο φιλελευθε-

ρισμός και η σοβιετική οικονομία⁷. Από το 1908 ο Πολάνυι γράφει τα πρώτα του άρθρα στο περιοδικά *Huszarik Század* (Εικοστός Αιώνας) και στο *Szabadgondolat* (Ελεύθερη Σκέψη), στο οποίο υπήρξε αρχισυντάκτης. Παράλληλα, συμμετείχε μαζί με τους Καρλ Μανχάιμ (Karl Mannheim), Μαξ Άντλερ (Max Adler), Έντουαρντ Μπερνστάιν (Eduard Bernstein) αλλά και Γκεόργκυ Λούκατς (György Lukács), με τον οποίο ο Πολάνυι διατηρούσε φιλικές σχέσεις και αλληλογραφία⁸, στην πολιτική ομάδα «Κύκλος του Γαλιλαίου», για την οποία μιλάει στην επιστολή με την οποία ξεκινά ο ανά χείρας τόμος.

Στη συγκυρία της ανατροπής του κομμουνιστικού καθεστώτος του Μπέλα Κουν (Béla Kun) και της αποκατάστασης της μοναρχίας με στρατιωτική παρέμβαση του Μίκλος Χόρτυ (Miklós Horthy), ο Πολάνυι εγκαθίσταται το 1919 στη Βιέννη, όπου έλαβε ιατρική περίθαλψη (πολέμησε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ασθένησε από τύφο). Στη Βιέννη παντρεύτηκε το 1923 την αυστροπολωνικής καταγωγής Ιλόνα Ντουτσίνσκα (Ilona Duczynska)⁹, η οποία μετά την εκδίωξή της από το ουγγρικό κομμουνιστικό κόμμα ήταν ενεργή ως διοργανώτρια πολιτικών δράσεων και επιμελήτρια του περιοδικού της *Schutzbund*, της παραστρατιωτικής οργάνωσης του αυστριακού σοσιαλδημοκρατικού εργατικού κόμματος (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei, SDAP*). Με την Ντουτσίνσκα απέκτησαν το 1923 μια κόρη, την Κάρι Πολάνυι-Λέβιτ (Kari Polanyi-Levitt)¹⁰, η οποία, στις επόμενες δεκαετίες θα συνέβαλλε καθοριστικά

---

7. Βλ. Roth, Gunther, «The Near-Death of Liberal Capitalism: Perceptions from the Weber to the Polanyi Brothers», στο *Politics and Society*, 31, 2, Ιούλιος 2003.

8. Βλ. Correspondence: Karl Polanyi-György Lukács, 1908-1970, Karl Polanyi Institute of Political Economy, αρχείο 56-06.

9. Βλ. Ilona Duczynska [1897-1978] – A Brief Summary of Her Life, στην ιστοσελίδα της Κάρι Πολάνυι-Λέβιτ: <http://www.karipolanyilevitt.com/ilona-duczynska-polanyi-1897-1978-a-brief-summary-of-her-life/>.

10. Για τη ζωή και το έργο της Κάρι Πολάνυι-Λέβιτ, βλ. <http://www.karipolanyilevitt.com/biography/>.

στη διεύρυνση του ενδιαφέροντος για το έργο του Πολάνυι, αναλαμβάνοντας επιμέλειες μιας σειράς εκδόσεων, τη διοργάνωση συνεδρίων και την ίδρυση επιστημονικών εταιρειών και ερευνητικών κέντρων.

Στη Βιέννη ο Πολάνυι εργάστηκε για περίπου μια δεκαετία στο οικονομικό περιοδικό *Der Österreichische Volkswirt*, το οποίο διαβαζόταν ευρέως σε όλη την κεντρική Ευρώπη και, με έδρα τη Βιέννη, διατηρούσε γραφεία στο Βερολίνο, στην Πράγα, στη Βουδαπέστη και αλλού [εκεί είχαν επίσης αρθρογραφήσει οι Γιόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter), Φρίντριχ Χάγιεκ (Friedrich Hayek), Πωλ Λάζαρσφελντ (Paul Lazarsfeld), Χανς Κέλσεν (Hans Kelsen) και άλλοι]. Ως μέλος της συντακτικής επιτροπής δημοσίευσε δεκάδες άρθρα¹¹ οικονομικής και πολιτικής επικαιρότητας καθώς και μια σειρά από θεωρητικά κείμενα για θέματα διεθνούς οικονομίας και ειδικά για τις αιτίες και συνέπειες της Μεγάλης Ύφεσης, όπως το «Οικονομία και δημοκρατία» (1932) και «Ο μηχανισμός της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης» (1933), τα οποία περιλαμβάνονται στον παρόντα τόμο. Το πρώτο κείμενο περιγράφει τα αδιέξοδα μεταξύ οικονομικών και πολιτικών ελίτ και τις κρίσεις πληθωρισμού του Μεσοπολέμου σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και το δεύτερο παρέχει μια σημαντική ανάλυση για την οικονομική συγκυρία ανάδυσης του φασισμού και τη Μεγάλη Ύφεση. Ερευνά πώς η οικονομική παρέμβαση των ΗΠΑ στο πλαίσιο της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης συμπαρέσυρε νικητές και ηττημένους του Πολέμου εξίσου στην περιδίνηση ενός πρωτοφανούς χρηματοπιστωτικού μηχανισμού, ο οποίος, κατά τον Πολάνυι, ήταν και ο λόγος για «τη μετάθεση και αναβολή της κρίσης» και η τεχνική για την πρόσκαιρη αποφυγή της τελικής κατάρρευσης. Στο ίδιο διάστημα χώρες όπως η Αγγλία και η Γερμανία υιοθέτησαν

11. Polanyi, Karl, «Articles in *Der Österreichische Volkswirt*: Vienna period, 1925-1933», Karl Polanyi Institute of Political Economy, αρχεία 3-12, 3-13, 3-14, 3-15.

εκ νέου τον κανόνα του χρυσού και εισήλθαν σε έναν χορό ελλειμμάτων, ενώ σε άλλες χώρες ως τα μέσα της δεκαετίας του 1920 αποφασίστηκαν διεθνή προγράμματα οικονομικής εξυγίανσης για την αποκατάσταση των νομισμάτων.

Τέτοια ήταν η περίπτωση ενός προγράμματος του οποίου την εφαρμογή βίωσε από κοντά ο Πολάνυι ενόσω ζούσε στη Βιέννη. Το πρόγραμμα για την «Οικονομική Ανασυγκρότηση της Αυστρίας» (1923) ήταν πρόγραμμα λιτότητας και δημοσιονομικής προσαρμογής που συμφώνησε η χριστιανοκοινωνική κυβέρνηση του καγκελάριου Ίγκνατς Ζάιπελ (Ignaz Seipel) με την Κοινωνία των Εθνών με αντάλλαγμα δάνεια για την αντιμετώπιση μιας καλπάζουσας κρίσης πληθωρισμού και τη διάσωση χρεωκοπημένων τραπεζών¹². Η επιβολή λιτότητας και πολιτικών φιλελευθεροποίησης σηματοδότησε την αρχή του τέλους της εποχής της λεγόμενης «κόκκινης Βιέννης», στην οποία τόσο οι εργατικές ενώσεις όσο και τα κοινωνικά και προνοιακά δικαιώματα είχαν κατορθώσει να ισχυροποιηθούν. Το σοσιαλδημοκρατικό εργατικό κόμμα που, μετά την πτώση της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, είχε εκλεγεί το 1919 με μεγάλη πλειοψηφία, κυριαρχούσε και υλοποιούσε πολιτικές δημόσιας-δωρεάν στέγασης και εκπαίδευσης. Οι αρχές της Βιέννης είχαν φτάσει να παρέχουν ηλεκτρισμό, νερό, οικογενειακά επιδόματα, επιδόματα ανεργίας αλλά και κοινωνικές κατοικίες (όπως τα χρησιμοποιούμενα ως σήμερα συγκροτήματα κατοικιών Karl Marx Hof στη βιεννέζικη συνοικία Ντέμπλινγκ) που χρηματοδοτούνταν από την υψηλή φορολογία των ανώτερων εισοδημάτων (Luxussteuern).

Ωστόσο η σοσιαλιστική «κόκκινη Βιέννη» δεν άργησε να αποδυναμωθεί από την κεντρική πολιτική. Συγκεκριμένα, στη βάση του προγράμματος είχε συσταθεί επιτροπή οικονομικών

---

12. Beyersdorf, Frank, «“Credit or Chaos?” The Austrian Stabilisation Programme of 1923 and the League of Nations», στο Laqua, Daniel (επιμ.), *Internationalism Reconfigured: Transnational Ideas and Movements Between the World Wars*, I. B. Tauris, London 2011.

επιτηρητών της Κοινωνίας των Εθνών με σκοπό την επιβολή λιτότητας, τον τακτικό έλεγχο των δαπανών, την παροχή δόσεων δανείου σε περίπτωση θετικής αξιολόγησης της επιτροπής και την επίβλεψη μεταρρυθμίσεων στον τραπεζικό τομέα, τη δημόσια διοίκηση, τις κοινωνικές υπηρεσίες κ.ά. Το πρόγραμμα της Οικονομικής Ανασυγκρότησης της Αυστρίας είναι εξάλλου συγκρίσιμο με τα μνημόνια που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα μετά το 2010¹³. Ο Πολάνυι στη Βιέννη παρακολουθούσε τις εξελίξεις και ασκούσε κριτική στη λιτότητα και στον πολιτικό παρεμβατισμό των δανειστών της Κοινωνίας των Εθνών. Αυτή η κριτική του είναι εξάλλου ένας από τους λόγους της επικαιρότητάς του σήμερα και του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η προσέγγισή του ειδικά για χώρες όπως η Ελλάδα.

Στο εδώ κείμενο του «Αυστρία και Γερμανία» (1933), στο οποίο περιγράφει τη δραματική επιρροή της ανόδου του Χίτλερ στην αυστριακή πολιτική, τις συνθήκες που ώθησαν στο Anschluss και τον ρόλο του πολιτικού καθολικισμού, αναφέρεται στο πρόγραμμα λιτότητας. Ασκήι κριτική στην Κοινωνία των Εθνών και στις επίμονες προσπάθειες των εγχώριων και διεθνών οικονομικών και πολιτικών ελίτ να προωθήσουν τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση με όρους κλασικού φιλελευθερισμού: παρεμβατικό υπέρ της αγοράς κράτος, πειθάρχηση της εργασίας και κυρίως –αυτό που ο Πολάνυι επικρίνει σε πάρα πολλά από τα κείμενά του εδώ και αλλού– επιστροφή στον κανόνα του χρυσού, στο σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών που τον 19ο αιώνα και ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ρύθμιζε τη διεθνή οικονομία του φιλελευθερισμού.

Αυτές οι πολιτικές, κατά τον Πολάνυι, όχι μόνο δεν απέτρεψαν την κλιμάκωση της οικονομικής κρίσης μετά την κατάρρευση της τράπεζας Creditanstalt το 1931, τη δικτατορία και τον αυστροφασισμό (ή «κληρικοφασισμό», αφού

13. Για τη σύγκριση, Markantonatou, Maria, «“Conservative 1920s” and Conservative 2010s? Austerity Politics in Interwar Austria and Present-day Greece», στο *Austrian Journal of Sociology*, 44, 2, 2019.

συγκροτήθηκε με άξονα τον καθολικισμό και τη στήριξη του Βατικανού), αλλά αντίθετα συνέβαλαν καθοριστικά σε αυτά. Η διακυβέρνηση στο πλαίσιο του προγράμματος της Κοινωνίας των Εθνών που οι άνθρωποι της εποχής χαρακτήριζαν «οικονομική δικτατορία» (Finanzdiktatur) είχε ενδυναμώσει την αυστριακή σχολή των οικονομικών, της οποίας ο Πολάνυι απέρριπτε τις περισσότερες (αν και όχι όλες) αφετηρίες. Ιδίως με τον Λούντβιχ φον Μίζες (Ludwig von Mises) είχε διαφωνήσει ήδη από το 1922, κάνοντας τον Μίζες να απαντήσει στον τότε όχι ιδιαίτερα γνωστό Πολάνυι¹⁴. Τόσο ο Μίζες όσο και ο Χάγιεκ υποστήριζαν, με τα λόγια του τελευταίου, τον «σχεδιασμό μόνο για τους σκοπούς του ανταγωνισμού»¹⁵, ενώ ο Πολάνυι, αντίθετα, υπερασπιζόταν τη σχεδιασμένη οικονομία για τους σκοπούς του σοσιαλισμού, την «επίβλεψη» (Übersicht) της παραγωγής¹⁶, τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό μέσω κοινωνικοποίησης και τη σοσιαλιστική αντί της καπιταλιστικής έννοιας της ελευθερίας, ιδέες που αποτυπώνονται επίσης στο κείμενό του εδώ «Περί ελευθερίας (1927).

***

Ο Πολάνυι παραμερίζει τις παραπάνω θεματικές όταν, με την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία και τις ταραχές στην Αυστρία,

---

14. Keizer, William, «Two Forgotten Articles by Ludwig von Mises on the Rationality of Socialist Economic Calculation», στο *The Review of Austrian Economics* 1, 1987.

15. «Η σχεδιασμένη οικονομία και η αρχή του ανταγωνισμού μπορούν να συνδυαστούν μόνο στον σχεδιασμό για σκοπούς ανταγωνισμού, όχι όμως στον σχεδιασμό ενάντια στον ανταγωνισμό». Hayek, Friedrich A., *Der Weg zur Knechtschaft*, Lau-Verlag & Handel KG, Reinbek/München 2014, σελ. 56.

16. Polanyi, Karl, «Sozialistische Rechnungslegung», *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, τόμ. 49, νούμ. 2, 1922· του ίδιου, «Die funktionelle Theorie der Gesellschaft und das Problem der sozialistischen Rechnungslegung», *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, τόμ. 52, νούμ. 1, 1924, Karl Polanyi Institute of Political Economy, αρχεία 02-13 και 02-15 αντίστοιχα.

εγκαταλείπει όπως πολλοί Εβραίοι και σοσιαλιστές τη Βιέννη το 1933 και εγκαθίσταται στο Λονδίνο, όπου διατηρούσε επαφή με μέλη του κόμματος των Εργατικών. Λίγα χρόνια αργότερα απέκτησε τη βρετανική υπηκοότητα και στις αρχές της δεκαετίας του 1940, στο πλαίσιο μιας υποτροφίας από το Ίδρυμα Ροκφέλερ, ταξίδεψε στο Βερμόντ των ΗΠΑ για έρευνα στο κολλέγιο Μπέννινγκτον. Προτού ολοκληρώσει τον *Μεγάλο μετασχηματισμό*, τον οποίο είχε αρχίσει να γράφει στον Μεσοπόλεμο, επέστρεψε στην Αγγλία. Το 1947 αναχώρησε εκ νέου και οριστικά για τις ΗΠΑ έχοντας αργά στη ζωή του κερδίσει μια θέση καθηγητή στο αντικείμενο «Γενική Οικονομική Ιστορία» στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια. Εκεί δίδαξε μέχρι το 1953, στρέφοντας το ενδιαφέρον του στη μελέτη προκαπιταλιστικών και αρχαίων οικονομικών μοντέλων. Ως τον θάνατό του τον Απρίλιο του 1964 στο Πίκερινγκ του Καναδά μοίραζε τον χρόνο του μεταξύ ΗΠΑ και Καναδά όπου διέμενε η σύζυγός του, στην οποία εξαιτίας ενός μακαρθικού νόμου απαγορευόταν η είσοδος στις ΗΠΑ λόγω της προπολεμικής πολιτικής της δράσης.

Στο Λονδίνο ο Πολάνυι συνέχισε να συνεργάζεται εξ αποστάσεως με το περιοδικό *Der Österreichische Volkswirt*, έδωσε διαλέξεις στα Πανεπιστήμια Οξφόρδης και Λονδίνου, και ως εργασία ανέλαβε από το 1937 τη διδασκαλία οικονομικών μαθημάτων σε ενήλικες εργάτες σε μια Ένωση Εκπαίδευσης Εργατών (Workers' Educational Association) στο Κεντ και στο Σάσεξ¹⁷. Παράλληλα, μελετά την αγγλική κλασική πολιτική οικονομία και διαβάζει Σμιθ, Ρικάρντο και Μάλθους. Στο ίδιο διάστημα οι διασυνδέσεις του στο Λονδίνο τον έφεραν σε επαφή με την οργάνωση Χριστιανική Αριστερά, στην

---

17. Για περισσότερα βιογραφικά στοιχεία: Dale, Gareth, *Karl Polanyi: A Life on the Left*, Columbia University Press, New York 2016· Somers, Margaret, Block, Fred, «The Return of Karl Polanyi», στο *Dissent Magazine*, Ανοιξη 2014, διαθέσιμο ηλεκτρονικά <https://www.dissentmagazine.org/article/the-return-of-karl-polanyi>.

οποία συμμετείχαν χριστιανοί που δεν ανήκαν σε συγκεκριμένες εκκλησίες καθώς και σοσιαλιστές διανοούμενοι ή κομμουνιστές¹⁸. Προετοίμαζε ομάδες εργασίας και εκπαιδευτικό υλικό για την οργάνωση, συνέτασσε κείμενα θέσεων και είχε αναλάβει να εισάγει τους συμμετέχοντες στα *Οικονομικά και πολιτικά χειρόγραφα* του Μαρξ που είχαν εκδοθεί το 1932 στη Γερμανία. Αυτό είναι το υπόβαθρο των κειμένων για τον Μαρξ που παρουσιάζονται εδώ.

Την ίδια περίοδο δημοσίευσε σε έναν συλλογικό τόμο¹⁹ το πλούσιο σε επεξεργασίες κείμενο «Η ουσία του φασισμού», όπου εξετάζει τη φασιστική επίθεση στον δημοκρατικό ατομικισμό και στην αρχή της ισότητας ως κοινή βάση χριστιανισμού και σοσιαλισμού. Στέκεται σε δηλώσεις των Μουσσολίνι και Χίτλερ, σε προσπάθειες Γερμανών ανθρωπολόγων και φιλοσόφων της εποχής συγκρότησης μιας διακριτής φασιστικής, αντιατομικιστικής φιλοσοφίας, στην «αρχή της εκθρόνισης» του Καρλ Σμιτ (Carl Schmitt), στην «άρια φιλοσοφία» του Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ (Alfred Rosenberg) κ.ά. Εστιάζει σε δύο φασιστικές φιλοσοφίες, τον βιταλισμό και τον ολοκληρωτισμό. Τον βιταλισμό ανάγει σε στρεβλές αναγνώσεις του Νίτσε από τον αντισοφίτη Γερμανό φιλόσοφο και εκπρόσωπο της ναζιστικής «ψυχολογικής επιστήμης» Λούντβιχ Κλάγκες (Ludwig Klages)²⁰. Τον ολοκληρωτισμό ανάγει σε παραποιήσεις του Χέγκελ από τον Αυστριακό καθηγητή Ότμαρ Σπαν (Othmar Spann)²¹, οπαδό του Μουσσολίνι, μέλος για ένα διάστημα του

---

18. Polanyi-Levitt Kari, Mendell, Marguerite, «Karl Polanyi: His Life and Times» στο *Studies in Political Economy* 22, 1987, σελ. 26.

19. Lewis, John, Polanyi, Karl, Kitchin, Donald K., *Christianity and Social Revolution*, Gollancz, London 1935.

20. Για τον Klages: Lebovic, Nitzan, «The Beauty and Terror of *Lebensphilosophie*: Ludwig Klages, Walter Benjamin, and Alfred Baeumler», στο *South Central Review*, τόμ. 23, νούμε. 1, Άνοιξη 2006.

21. Για τον Spann: Mozetič, Gerald, «Outsiders and true believers: Austrian sociologists respond to fascism», στο Turner, Stephen P., Käsler, Dirk (επιμ.), *Sociology Responds to Fascism*, Routledge, London 2003.

κόμματος των ναζί και εμπνευστή της ιδέας του «κορπορατικού κράτους» στην Αυστρία (Ständestaat). Οι δύο φασιστικές φιλοσοφίες ζητούσαν να διαλύσουν τη νεωτερική ιδέα του ατόμου, με σκοπό, στην περίπτωση του σοσιαλισμού, την καταστροφή της γέφυρας ανάμεσα στην ιδέα του ατόμου και σε αυτήν της ισότητας και, στην περίπτωση του φιλελεύθερου καπιταλισμού, με σκοπό την αντικατάστασή του από τον κορπορατικό καπιταλισμό. Κατά τον Πολάνυι, αυτό ήταν το νόημα της «μέχρι τελικής πτώσεως φασιστικής άρνησης της ανθρώπινης ισότητας».

Στο ίδιο διάστημα ασχολείται με το ζήτημα του πολέμου και ασκεί κριτική σε διαδοσόμενες πασιφιστικές αντιλήψεις. Στο κείμενο «Οι ρίζες του πασιφισμού» τάσσεται υπέρ της πολεμικής αντιμετώπισης του φασισμού και μιας νέας διεθνούς συνεργασίας που θα αντικαθιστούσε τον καταστροφικό κανόνα του χρυσού υπέρ σοσιαλιστικών διεξόδων και όχι υπέρ προσδοκιών «οικονομικής αυτάρκειας» που, λίγο προτού ηττήσουν τα τύμπανα του πολέμου, επικρατούσαν σε όλες τις χώρες, οι οποίες πλέον έκαναν στροφή στο εσωτερικό τους. Ομοίως, στο «Νόημα της ειρήνης», τάσσεται υπέρ της αντίληψης του πολέμου «ως θεσμού» και ενάντια σε απορρίψεις του πολέμου σε ιδεαλιστική, ηθική και ψυχολογική βάση. Σε αυτά τα κείμενα, επίσης, απομακρύνεται μερικώς από την κριτική του στο φιλελεύθερο κράτος ως συγκροτητικό στοιχείο της οικονομίας της αγοράς και συγκλίνει με πιο συμβατικές αντιλήψεις πολιτικού ρεαλισμού και ιδίως περί εδαφικού κράτους και κράτους ως κοινότητας συμφερόντων²². Αυτή η σύγκλιση

---

22. Μαρκαντωνάτου, Μαρία, «Παρατηρήσεις σχετικά με τη θεωρία του κράτους του Karl Polanyi: Παρεμβατισμός, εργαλειακό κράτος και χωρισμός κράτους-κοινωνίας», στο *Κοινωνικές Επιστήμες: Ετήσια Τρίγλωσση Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 7, 2016 και Markantonatou, Maria, Dale, Gareth, «The State», στο Dale, Gareth, Holmes, Christopher, Markantonatou, Maria (επιμ.), *Karl Polanyi's Political and Economic thought: A critical guide*, Agenda Publishing, London 2019.

συνδέεται με τη συγκυρία και την ανάγκη τεκμηρίωσης της πολεμικής αντιμετώπισης του φασισμού ως μόνης ατραπού για την εμποδιζόμενη από την ταξικότητα των κοινωνιών μεταπολεμική διεθνή οικονομική αναδιάρθρωση.

Η διεθνής κατάσταση τον ενδιαφέρει και στο «Οικουμενικός καπιταλισμός ή περιφερειακός σχεδιασμός;», γραμμένο μετά τον πόλεμο (1945). Στεκόταν θετικά απέναντι στην ΕΣΣΔ, θεωρώντας ότι ο οικονομικός σχεδιασμός θα απέτρεπε την επανεμφάνιση των παλιών αδιεξόδων που απέρρεαν από τον κανόνα του χρυσού. Ήλπιζε ότι η εργασία, οι οικονομικές σχέσεις, το νόμισμα και τα ξένα δάνεια θα ελέγχονταν στον νέο μεταπολεμικό κόσμο από παρεμβατικά κράτη. Αλλά η ρωγή που έβλεπε ήταν η επιμονή των ΗΠΑ στην επανασύσταση του οικουμενικού καπιταλισμού: «Η Αμερική δεν επιδιώκει μια απλή σκιά ή ένα άδειο όνομα, αλλά την ουσία του κανόνα του χρυσού [...] μέσα από την αυτόματη κίνηση του εμπορίου». Αν η διάγνυσή του ότι ο φιλελευθερισμός, όπως ο φασισμός, είχε μετά τον πόλεμο οριστικά τελειώσει φαίνεται εκ των υστέρων εσφαλμένη, η διάγνωση περί καπιταλιστικού επανασχεδιασμού της μεταπολεμικής διεθνούς οικονομίας εκ μέρους των ΗΠΑ τον δικαιώνει.